Azərbaycan cəmiyyətinin "özünütəftiş"i

I MƏQALƏ

Cəmiyyətin "özünütəftiş"i nə deməkdir?

Hər bir inkişaf edən cəmiyyət mütləq zaman-zaman özünün tarixinə, kimliyinə, mənəvi-mədəni, əxlaqi özəlliklərinə fərqli bucaq altında baxır və bu mənada özünü-yaratma və təşkiletmə fəlsəfəsini "təftiş" kimi sferalarının qarşılıqlı münasibətlərinin çağdaş zaman-məkan özəlliyi daxilində praktiki proyeksiyasını gerçək kollektiv mövcudolma fəlsəfəsindən kənarda reallaşdıra bilməz.

Vurğulanan iki səbəbə görə müstəqil dövləti olan qövmün indi özünü yenidən yaratmaq kimi bir prosesə ehtiyacı olmamalıdır. Söhbət ancaq, cəmiyyət miqyasında "özünütəftiş"dən gedə bilər.

edir. Bu, qövmün meydana çıxan yeni şərtlər fonunda daxilən "özünüyeniləşdirmə" fəallığıdır ki, başlıca məqsədi yeni tarixi şəraitdə varlığı və inkişafını təmin edə bilsin. Bu anlamda yeni şəraitə uyğunlaşsın, onun çağırışlarını öz maraqları sahəsində qiymətləndirə bilsin.

Bu proses müəyyən anlamda qövmün özünəqayıdışıdır. İllərlə müəyyən etdiyi bir sıra dəyərləri növbəti dəfə tarixin sınağından keçirməkdir.

Bütün aktiv xalqlar üçün bu cür davranış xarakterikdir. Onlar başqa səbəblərlə yanaşı, həm də özünü yenidən "nəzərdən keçirmək", "yenidən sosial, siyasi, mənəvi-mədəni qiymətləndirmək" və bu anlamda "özünütəftiş etmək" keyfiyyətinə görə var olur və inkişaf potensialını genişləndirirlər.

Ancaq bu proses elmi təfəkkürün nurunda işıqlandırılanda çox "hamar", "yalnız müsbət tonlu", "hər kəsin hurreylə birləşib vahid mövqeyə gəlməli olduğu hadisə" kimi görünsə də, reallaşması mürəkkəb, ziddiyyətli və çox incə "insani maqamları" ehtiva edən kollektiv özünütəsdiq olayıdır. Cəmiyyətin, ümumiyyətlə, özünütəftişinin nəzəri obrazı ilə konkret qövm üçün onun praktiki təzahürünün qarşılıqlı münasibətləri sahəsində "müasir Azərbaycan cəmiyyətinin ictimai şüuru özünü necə və hansı məqsədlə "təftiş" edir?" sualına cavab axtarışları çox aktualdır.

Bu gün müşahidə etdiyimiz və toplumun çox müxtəlif xüsusiyyətlərini təftiş etmək xarakteri ilə seçilən cəhdlərin izahı üçün nəzəri səviyyədə "sosiumun özünütəftişi" anlayışının vacib olan xüsuslarına (özəl nəsnələrinə, sosial-mənəvi parametrlərinə, sosial-psixoloji əyanilləşmələrinə və s.) baxaq.

"Özünütəftiş"in özünü yenidən yaratmaqdan fərqi

Cəmiyyətin bir-birindən müxtəlif aspektlərdə fərqləndiklərinə kimsə şübhə etmir. Bu kontekstdə fərqli faktorlar üzrə təsnifləр aparıla bilinir. Onların sırasında müasir dövr üçün cəmiyyətlərin öz dövlətlərinə malik olub-olmamaları mühüm parametr hesab olunur. Çünki bu zaman millət-dövlət münasibətləri fonunda müxtəlif xarakterli olduqca düşündürücü aktual məsələlər meydana çıxır. Və hətta onları həll edə bilməyən qövmlərin dövlətlərini itirməsi riskini və təhlükəsini gözardı etmək faciə olur. Bir neçə nümunə göstərək.

Artıq müstəqil dövləti olan bir toplumun "özünütəftişi" həm də özünü yenidən yaratmasını deməkdir? Axı bir millət (cəmiyyət, toplum, sosium) artıq mövcud olduğu mənəvi, əxlaqi, mədəni, dövlətqurma fəlsəfəsi, identikliyi və s. üzrə dövlətini qurmuşsa, özünü yenidən yaratma, kimliyini axtarma kimi fundamental faktorları necə yenidən müəyyən edə bilər? Onda onun qurduğu dövlətin sahibləri kimlərdir?

Bunlar mövzu ilə bağlı fundamental suallardır və dünyanın hər bir xalqı onlara cavab axtarışı ilə məşğul olmuşlar və indi də olurlar. Burada fərq konkret söhbətin hansı xalqdan gedişi və onun tarixən topladığı təcrübə ilə əlaqəlidir.

Belə almır ki, bir xalq dövlətini qurubsa, onun çətiri altında dövlətə sahib olmaq üçün bütün keyfiyyətlərə malikdir. Əks halda, həmin dövlət ya qondarma olar, ya da kənardan asılı.

Bundan başqa, tarix göstərir ki, müxtəlif xalqlar dövlət qurmaqla millətləşmək prosesinə fərqli şərtlər altında nail olurlar. Məsələn, ingilislər millət olmaqdan dövlət olmağa keçmişlər, almanlar və ya italyanlar isə, əksinə, dövlət olaraq millətləşmişlər.

Başqa tərəfdən, müasir müstəqil dövlətlər dövlətçilik ənənəsi adlanan və cəmiyyətin tarixi aspektdə siyasi, geosiyasi, mədəni, demoqrafik, etnik, mənəvi-əxlaqi

Bu prizmada ikinci mühüm məqamı da vurğulamaq gərəkdir.

"Özünütəftiş"in siyasi və ideoloji hüdudları

Belə alınır ki, müstəqil dövlətini yaratmış cəmiyyətin kollektiv mahiyyət olaraq siyasi-ideoloji və mənəvi-əxlaqi kontekstlərdə "özünüyaratmaq" kimi bir prosesə girişməsi, reallıqda özünüməhvdir! Bu cəmiyyət özünü təftiş etməklə hər bir tarixi mərhələdə kökü, təməli, baza müəyyənedici faktorları saxlamaqla çağdaşlığa uyğun yeniləşə bilər və hətta bu, bir zərurətdir. Həmin anlamda "özünütəftiş" seçim deyildir – toplumun özünüdərkinin dövlətçilik və birgəyaşam kriteriyaları baxımından olduqca əhəmiyyətli tələbdir.

Vurğuladığımız bağlılıqda 2 mühüm faktorun təmin olunması şərtinin üzərində dayanaq.

Birincisi, "özünütəftiş" həmişə toplumun siyasi sərhədlərini dövlətçilik mənafeyi çərçivəsində müəyyən etməli və ictimai şüurda aktuallaşdırmalıdır. Bu o deməkdir ki, cəmiyyətin özünü təftiş etməsi daim milli maraqlar və müstəqil dövlətçilik hüdudlarını fəaliyyətinin fonunda "vizyonlaşdırmalı", yəni kollektiv siyasi baxışın legitimliyini "görməli"dir. Bu hüdudların aşılması birbaşa dövlətçiliyə qəsd faktoru kimi qəbul edilməlidir.

Burada mühüm olanı ondan ibarətdir ki, bunu cəmiyyətin özü hakimiyyətin təsiri olmadan dərk etməsi gərəkdir. Çünki siyasi hakimiyyətin hər hansı təsiri dərhal fərqli anlamlarda təxribat yaratmaq hadisəsi kimi hallandırıla bilər. Cəmiyyətin özünün həmin məqamı anlaması isə həm də onun siyasi yetkinlik əlaməti olaraq əhəmiyyət kəsb edir.

İkincisi, "özünütəftiş" cəmiyyəti milli ideya və milli ideologiyadan saptırmamalıdır. Bu baxımdan özünütənqid müəyyən ideya sərhədlərinə malik olmalıdır. Onun son məqsədində cəmiyyətin bütövlüyünə, kimliyinə, ideya hədəflərinə zərər verə biləcək məqamların qalıcı olmasına imkan vermək olmaz.

Burada onu nəzərə alaq ki, kənardan daim məhz vurğuladığımız son tezisdə ifadə edilən məzmuna qarşı təsirlər olur. Bunu indi Azərbaycan cəmiyyəti nümunəsində də görürük. Azərbaycan Prezidenti çox müxtəlif kontekstlərdə, əslində bu barədə çox xəbərdarlıqlar etmişdir. Dövlət başçısının "Biz çox böyük daşları yerindən oynatmışıq" kəlamı artıq fəaliyyət kodlarından birinə çevrilmişdir. 2024-cü ildə keçirilmiş 2-ci Şuşa Qlobal Media Forumunun mövzusunun "Yalan məlumatların ifşası: Dezinformasiyaya qarşı mübarizə" adlandırılması həmin baxımdan heç də təsadüfi deyildi. Verilən suala cavabında yalan məlumatlar və dezinformasiya barədə dövlət başçısının cavabı çox əlamətdardır. Prezident İlham Əliyev demişdi: "Təəssüflər olsun ki, bu gün dünyada baş verənlər məhz bu mövzunun bir növ qurbanına çevrilibdir. Təəssüf ki, bu, bizim artıq həyat tərzimizin bir hissəsinə çevrilibdir. Bəzən biz təəccüblənirik ki, Azərbaycan haqqında beynəlxalq mediada yayılan məlumatlar həqiqətə uyğun olmur – yəni, faktların manipulyasiyası, yanlış narrativlər"...Bu, təkcə ölkənin nüfuzunu ləkələmir. Bu, ölkənin biznes potensialını, sərmayə imkanlarını azaldır. Bu, beynəlxalq ictimaiyyətin əsas məsələlərdən diqqətini yayındırır və tamamilə qeyri-real ssenarilər üzərinə yönəldir".

Ölkə rəhbəri Andiçmə mərasimindəki nitqində məsələnin gənclərin mənəvi-əxlaqi dəyərlərinin qorunması aspektində aktuallığı xüsusi vurğulmuşdur. Azərbaycan Prezidenti ifadə etmişdir: "Biz elə bir gənc nəsil yetişdirməliyik ki, onlar da daim bizim kimi milli ənənələrə, milli-mənəvi dəyərlərə sadiq olsunlar, onların beyinləri saf olsun. Heç kim onların beyinlərini zəhərləmək istəyəndə uğura nail olmasın...".

Prezident İlham Əliyev bu məsələnin konkret əsas tərkib hissələrini də açmışdır. Dövlət başçısı ifadə etmişdir: "...burada... ilk növbədə, ailə tərbiyəsi ön plana çıxır. Xoşbəxtlikdən Azərbaycan ailəsi sağlam ailədir, ənənələr, milli dəyərlər üzərində qurulan ailədir. Ailə tərbiyəsi hər bir gənc üçün, hər bir uşaq üçün əsas tərbiyədir".

Deməli, azərbaycanlılar bütün hallarda cəmiyyətin ailə sütununu möhkəmləndirməlidirlər. Onda bunun digər tərəfi də yüksək səviyyədə diqqətə alınmalıdır: Azərbaycanda ailə nümunəsinin zəiflədilməsinə yönəldilmiş hər hansı informasiyaya qarşı qətiyyətlə mübarizə aparmaq gərəkdir. Ailəyə qarşı hər hansı qəsd, adını nə qoysalar da, toplumun psixologiyası və şüuru tərəfindən qətiyyətlə rədd edilməlidir. Bunun təməli isə konkret olaraq hər bir ailədəki tərbiyədə qoyulmalıdır.

Bu da kifayət etmir, çünki "ikinci yerdə məktəb tərbiyəsidir və belə müzəffər gənclərimizin yetişdirilməsində də Azərbaycan məktəbinin çox böyük rolu vardır" (Prezident İlham Əliyev).

Bütün bunlardan dövlət başçısı əldə etdiyi çox əhəmiyyətli qənaətini ifadə etmişdir. Prezident İlham Əliyev demişdir: "Bütövlükdə milli-mənəvi dəyərlərə gəldikdə, bu, bizim cəmiyyətimizin əsasıdır və bu, sarsılmaz varlıqdır, sarsılmaz dəyərdir və bunu sarsılmaz etmək bizim əlimizdədir. Çünki burada hər hansı bir kənar qüvvə öz çirkin niyyətlərinə çatsa, o zaman bizim ciddi problemlərimiz olacaq. Ona görə gənclərimizin milli ruhda tərbiyə edilməsi, ənənəvi dəyərlər əsasında tərbiyə edilməsi, dırnaqarası mütərəqqi və yad dəyərlərin tamamilə cəmiyyətimizdən silinməsi - bu vəzifə bizim hamımızın qarşısında durur, hər bir ailə qarşısında durur və dövlət qarşısında durur".

Beləliklə, iki mühüm məqamı bugünkü Azərbaycan cəmiyyətində müşahidə edilən və əsasən mənəvi, ideoloji, mədəni və əxlaqi xarakterli məsələlərə aid olan hadisələr kontekstində vurğulaya bilərik.

Birincisi, dezinformasiyalara qarşı "əlbəttə ki, dövlət siyasəti də aparılır və aparılacaq".

İkincisi, "eyni zamanda, dediyim kimi, bütün cəmiyyət burada həmrəy olmalıdır və biz bu həmrəyliyi görürük" (Prezident İlham Əliyev).

Kənar təsirlərin fonu

Aydın görünür ki, Azərbaycan siyasi hakimiyyəti mövcud vəziyyəti dərindən anlayır və ona qarşı mövqeyi birmənalıdır. Ancaq nəzərə almaq gərəkdir ki, indi regional və qlobal miqyasda geosiyasi dinamika elədir ki, təsir vektorları da tez-tez dəyişə və ya yeni məzmunda təqdim edilə bilərlər. Bu da insanları zaman-zaman çaşdırır.

Bir sıra hallarda milli mövzu fərqli bucaq altında elə təqdim edilir ki, o, təbii olan müsbət təsirin əvəzinə, mənfi təsir göstərir. O mənada ki, sadə insanları öz cəmiyyəti və dövləti haqqında yanlış mövqeyə təhrik edir. Başqalarının maraqları, ümumiyyətlə, demokratiya, insan haqları və ya sivilləşmək kimi qələmə verilir. Bu prosesin konkret faktları haqqında bəhs edəcəyik.

Onu vurğulayaq ki, bütövlükdə sistemli və davamlı xarakter daşıyan həmin pozucu təsirlərin cəmiyyətin mənəvi-mədəni və ideoloji həyatına praktiki təsir etməməsi üçün ciddi çalışılmalıdır.

Özlüyündə milli maraqlar sferasına birbaşa aidiyyatı olan məqamların müzakirəsi də obyektiv və ciddi elmi əsaslarla aparılmalıdır. Hər hansı populist davranış dolayısı ilə kənar qüvvələrin maraqlarına xidmət edir. Həmin kontekstdə son zamanlar intensivləşən milli kimlik məsələsi çox həssas mövzu olaraq qəbul edilməlidir. Bir tərəfdən, hər zaman bu mövzu aktualdır, digər tərəfdən, artıq müstəqil dövləti olan millətin kimliyini "təftiş"in sərhədləri necə müəyyənləşməlidir? Bu baxımdan "azər", yoxsa "azəri" ilə bağlı mübahisələr nə dərəcədə konstruktiv işdir?

(ardı var)

Füzuli QURBANOV,
XQ-nin analitiki,
fəlsəfə elmləri doktoru

Xalq qəzeti .- 2026.- 31 yanvar (№19).- S.6.